

Антиглобалістський рух – початок формування світової контркультури?

Ірина Алексеєнко,

кандидат політичних наук,
заступник декана юридичного факультету
Ужгородського державного інституту
інформатики, економіки і права

Антиглобалізм, навіть в найширшому його розумінні, не став цілісною ідейно-політичною концепцією, яку поділяла б принаймні більшість представників суспільно-політичних сил, котрі прямо чи опосередковано виступають як проти нинішніх процесів економічної і політичної глобалізації, так і проти окремих її аспектів. Незважаючи на те, що в ЗМІ, та навіть і в наукових публікаціях, усе частіше йдеться про „ідеологію антиглобалістів”, насправді цілісної ідеологічної системи, яку міг би підтримати строкатий конгломерат антиглобалістських рухів, поки що не вироблено.

Попри відносну близькість ідеологічних настановлень розрізнених груп та організацій, що беруть участь в антиглобалістському русі (наприклад, боротьба з неоліберальною версією економічної і політичної глобалізації та її суб'єктами), їх і досі роз'єднує досить глибока прірва, подолати яку сьогодні очевидно малоімовірно. Лише у випадку надзвичайного зацікавлення сил, що стоять за цими групами, могли б злитися в єдину ідеологічну систему різні за генезисом і пріоритетами ідейно-політичні утворення. Така ситуація може скластися, скоріш за все, лише у відповідь на репресивні дії потужних політичних опонентів. Але навіть у надзвичайних обставинах взаємопроникнення різних версій антиглобалізму і формування об'єднавчої ідеологічної платформи не могли б розпочатися без застосування взаємоприйнятних організаційних механізмів. А для їх вироблення необхідна інституційна основа – якісно новий, складніший у порівнянні з попередніми організаційними формами, соціальний суб'єкт, який потім, на спільній ідеологічній платформі, зміг би об'єднати значну частину існуючих груп. Таким суб'єктом може стати

**Антиглобалістський рух –
початок формування світової контркультури?**

Ірина Алексеєнко

лише політична організація міжнародного масштабу. Донедавна на роль такої структури ніхто не міг претендувати. Це дещо нагадувало ситуацію, яка склалася в міжнародному робітничому русі в середині XIX століття, до створення 1864 року I Інтернаціоналу. Та ось в останній час на роль подібної міжнародної політичної організації став претендувати Всесвітній соціальний форум (ВСФ) [1, с. 87].

Які шанси має ВСФ стати організацією, спроможною інституційно й ідеологічно об'єднати розмаїті антиглобалістські рухи? Відповісти на це запитання можна, лише розглянувши зародження, подальший розвиток та цілі безпосередніх організаторів Форуму, а також визначивши політичну спрямованість ВСФ та його місце в контексті ідейних орієнтацій різноспрямованої маси антиглобалістських рухів [2, с. 15]

Сучасна ідейно-політична система антиглобалізму широко інтерпретується суспільно-політичними організаціями і групами, що беруть участь у цьому русі. Тут можна виокремити два основні напрями.

Перший: повне неприйняття глобалізації як об'єктивного і закономірного етапу розвитку історії, явища, що прийшло із Заходу і пов'язане з розгортанням процесів модернізації, НТР – вищої на сьогодні стадії капіталізму. Другий: критика окремих тенденцій розвитку процесів глобалізації, методів, що використовуються їх суб'єктами.

Рухи, близькі до першого напрямку, найбільш поширені й користуються підтримкою у відсталих країнах та країнах, що розвиваються. Другий напрям має підтримку переважно в розвинених країнах. Однак слід відзначити, що скрізь, навіть у розвинених західних країнах, можна знайти прихильників обох варіантів. Повне ж неприйняття глобалізації характерне тільки для ультраправих. Носієм такої версії антиглобалізму можна, наприклад, назвати французький національний фронт Ж. Лепена [6, с. 45].

За традицією, коли в ЗМІ і наукових працях йдеться про антиглобалістів та їх виступи, беруться до уваги переважно рухи лівої політичної орієнтації. І для цього є певні підстави: більшість демонстрацій антиглобалістів, що прокотилися в останні роки в Європі та Північній Америці, були організовані анархо-соціалістами, комуністами, лівими соціал-демократами, анархістами, радикальними захисниками довкілля. Помірні рухи соціал-реформістського характеру мало заявляли про себе як антиглобалісти.

Після першого ВСФ (2001 рік) ситуація істотно змінилася.

Три роки поспіль Всесвітній соціальний форум збирається у бразильському місті Порту Алегрі. У провідних американських і європейських (у тому числі й у російських) ЗМІ ця подія висвітлювалася як з'їзд представників антиглобалістських сил з усього світу, альтернативний Всесвітньому економічному форуму (ВЕФ). Приблизно так само характеризують ВСФ і самі його організатори. За заявами

учасників, ВСФ має стати своєрідним ідейним антиподом ВЕФ, „зверненим до людини, а не до капіталу”. Він прагне „перетворитися на місце зустрічі світового масштабу для неурядових, громадських організацій, що висловлюють масовий соціальний протест” під гаслом „Інший світ можливий!”.

Важливо відзначити, що організатори ВСФ декларують це зібрання як структуру, що виступає від імені „світового громадянського суспільства”. Відтак вони, не багато й не мало, претендують на статус нових виразників сподівань демократичної громадськості світу, дефіцит участі якої у світовій політиці вже давно відзначають не тільки вчені-політологи, але й політики.

Вже 2001 року ВСФ став помітною подією. Він привернув увагу не тільки незалежних журналістів, науковців, громадських діячів, але й потужних інформаційних служб – тих, яких ВСФ називає „корпораційними” (власністю медіа-корпорацій).

Варто відзначити, що учасники ВЕФ визнали з'їзд ВСФ подією, гідною уваги. Так, 2001 року між Давосом і Порту Алегрі було організовано телеміст. Учасники презентабельного ВЕФ погодилися на неформальний діалог із з'їздом діячів, які, нехай лише на рівні декларацій, не погоджуються з пропонованим ВЕФ варіантом розвитку процесів економічної і політичної глобалізації [10, с. 69].

2002 року інтерес світових ЗМІ, міжнародних організацій, громадських діячів і політиків до Форуму в Порту Алегрі помітно зріс. На його відкритті були М. Робінсон – верховний комісар ООН з прав людини, Х. Сомавія – генеральний директор Міжнародної організації праці, а також представники ЮНЕСКО. З вітальним листом до ВСФ звернувся Генеральний секретар ООН К. Аннан. Він закликав учасників Форуму до конструктивного діалогу з національними урядами і міжнародним бізнесом. У роботі ВСФ неофіційно взяли участь кілька французьких міністрів з уряду Л. Жоспена. У ролі інформаційного спонсора Форуму виступила інформаційна агенція IPS (Inter Press Service), що висвітлює діяльність ООН та причетних до неї міжнародних організацій.

Чому ж на ВСФ звернули пильну увагу діячі, дуже далекі від ідей радикального антиглобалізму?

Ініціатива скликання ВСФ належить відомому французькому громадському діячеві Б. Кассену – головному редактору впливової газети *Le Monde Diplomatique* та лідерові політичного руху АТТАК. *Le Monde Diplomatique*, що вже понад півстоліття висвітлює проблеми світової економіки і міжнародних відносин, не схожа, безумовно, на „бойовий листок” радикальних антиглобалістів. Ідейно-політичну спрямованість більшості авторів газети можна охарактеризувати як помірковано соціал-демократичну або соціал-реформістську, ліволіберальну, близьку до політичної орієнтації „континентальної” частини Соцінтерну. Рух АТТАК

**Антиглобалістський рух –
початок формування світової контркультури?**

Ірина Алексеєнко

– Fssociation for the Taxation of Financial Transactions for the Aid of Citizens (Об'єднання на підтримку оподаткування фінансових операцій на користь громадян) – виник 1998 року у Франції. В його програмових документах говориться, що однією з головних цілей цієї організації є реалізація висунутої ще 1972 року пропозиції американського економіста, лауреата Нобелівської премії Дж. Тобіна про запровадження податку на вільні переміщення фінансових капіталів у світовій економіці. За заявами АТТАК, „податок Тобіна”, навіть у розмірі 0,05 %, дозволить збирати суму понад 100 мільярдів доларів щороку, завдяки чому буде забезпечено перерозподіл засобів між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються. Підтримує ідею Дж. Тобіна не тільки АТТАК. У 2001 – 2002 роках уряд Бельгії виносив питання про „податок Тобіна” на обговорення Європарламенту. 2000 року резолюцію на підтримку цього податку ухвалив парламент Канади. 2001 року депутат від Демократичної партії США П. де Фаціо запропонував проект закону про введення „податку Тобіна” для обговорення в конгресі США.

Ще одна мета АТТАК – протидія „Багатосторонній угоді про інвестиції” (МАІ – Multilateral Agreement of Investments). Вперше з викриттями угоди МАІ виступив 1998 року Р. Надер, лідер руху боротьби за права споживачів „Громадяни суспільства”, кандидат у президенти США на виборах 2000 року, відомий популістськими ідеями соціал-реформістського характеру. Того ж 1998 року керівник комітету з питань світової торгівлі руху „Громадяни суспільства” оприлюднив у газеті *Le Monde Diplomatique* статтю про необхідність протидії угоді МАІ, таємно укладеної розвиненими країнами для координації інвестиційної політики щодо країн Третього світу. Ініціативу підтримали Б. Кассен і АТТАК. Ці події ініціатори ВСФ вважають початком руху за скликання Форуму [7, с. 71].

Організатори ВСФ обрали Бразилію місцем проведення Форуму не випадково. З одного боку, ця країна за багатьма ознаками належить до Третього світу. З іншого ж боку, вона належить і до країн НІК, які активно вписуються в процеси глобалізації. Такі країни зацікавлені в справедлившому розподілі фінансових та інших ресурсів світової економіки, а також в ослабленні економічного і політичного тиску на них з боку США. Ці обставини дозволяють організаторам ВСФ привертати до своїх заходів увагу громадських організацій з НІК і країн, що розвиваються.

Порту Алегрі розташоване на півдні провінції Ріо Гранде де Сул, у якій сильні позиції має Робітнича партія – найбільша і найвпливовіша помірньо-ліва націонал-реформістська партія Бразилії з тісними зв'язками з профспілковим рухом. Муніципалітет Порту Алегрі і влада провінції Ріо Гранде де Сул взяли активну участь у підготовці й проведенні ВСФ, стали, спільно з АТТАК і *Le Monde Diplomatique*, його співзасновниками.

Представники уряду провінції і міського муніципалітету – функціонери Робітничої партії Бразилії, брали активну участь у роботі Форуму .

З 2001 року ініціатори ВСФ почали перетворювати його з одноразової щорічної акції на постійно діючий рух глобального характеру, що об'єднує громадські організації різних країн світу, котрі, попри все, мають власні цілі, власну ідейно-політичну спрямованість та організаційні структури. У схваленій 2001 року „Хартії принципів ВСФ” говориться: „Відтепер... він (ВСФ) стає безупинним процесом пошуку і створення альтернатив, що не може обмежуватися лише заходами в його рамках. ВСФ – це процес світового масштабу. Усі заходи, що відбуваються в рамках цього процесу, мають міжнародний вимір”. Організатори ВСФ прагнуть створити міжнародну політичну організацію, спроможну, завдяки своїй розгалуженій структурі, посісти лідируючі позиції в антиглобалістському русі, відтіснивши як у практичній діяльності, так і в сфері ідеологічної боротьби радикальніші, але менш організовані об'єднання.

Ще 2000 року в кількох країнах було створено мобілізаційні (організаційні) комітети ВСФ. Їх завданням було збирання інформації з проблем, які мали обговорюватися на I з'їзді ВСФ, а також встановлення контактів з організаціями, які можуть взяти участь у Форумі.

Після 2001 року, у зв'язку з тим, що Форум перетворився на „процес”, функції і статус мобілізаційних комітетів зазнали значних змін. Фактично вони стали координаторами дій учасників ВСФ у різних країнах світу. На них покладено функції залучення до Форуму „громадських організацій і рухів, які виступають проти неолібералізму, всесвітнього домінування капіталу й імперіалізму”. 2002 року мобілізаційні комітети працювали в більш ніж 30 країнах. Крім того, до початку Форуму 2002 року остаточно оформився головний орган руху – Міжнародна рада (МР) ВСФ. У червні 2001 року на вперше скликаній Раді було визначено її завдання: „Створення МР віддзеркалює концепцію ВСФ як безупинного і довгострокового процесу, покликаного створити міжнародний рух, об'єднати альтернативні неоліберальному мисленню організації, що виступають за новий соціальний порядок...”. Тоді ж було означено функції Ради та її відносини з національними мобілізаційними комітетами: „Рада відіграватиме вирішальну роль у визначенні політики напряму всього руху і стратегічного союзника ВСФ. Національні мобілізаційні комітети, покликані стати організаторами і провідниками руху, мають діяти в тісному контакті з МР”. Після Форуму 2002 року Міжнародна рада руху стала постійнодіючим органом.

Очевидно, що, незважаючи на декларовану „децентралізацію” ВСФ та брак формальної уніфікації структур громадських організацій, що беруть участь у ньому, Форум зараз має єдину систему координації, обміну інформацією, а, отже, й органи управління (спрямовування) національних відділень, а також керівні органи, що випрацьовують

**Антиглобалістський рух –
початок формування світової контркультури?**

Ірина Алексеєнко

стратегію діяльності ВСФ. Рішення, проведені через МС ВСФ, стають обов'язковими для виконання всіма мобілізаційними комітетами на місцях. І хоча така система допускає наявність зворотних зв'язків між комітетами і Радою, ВСФ усе ж уявляється міжнародною політичною організацією з досить чіткими й ієрархічно вивіреними механізмами, що дозволяють контролювати інформаційні потоки між організаціями і групами, що входять до неї, а відтак і координувати їх діяльність як на місцях, так і в міжнародному масштабі. Але найголовнішим є те, що ці не надто афішовані засоби координації й управління дають організаторам ВСФ можливість запроваджувати єдині ідейно-політичні настанови серед численних організацій, що входять до нього, сприяючи тим самим прийняттю загальної ідеологічної платформи [4, с. 101].

Рухом, що задає тон та ідейно-політичну спрямованість усього ВСФ, є безперечно, АТТАК. Більшість положень, що містяться в документах і деклараціях АТТАК, у тій чи іншій формі повторюються в риториці організаторів і учасників, у програмових документах Форуму. Лідери АТТАК також прагнуть надати своєму „міжнародному руху за демократичний контроль над фінансовими ринками та їх інститутами” глобального характеру.

В останні роки організації АТТАК виникли в кількох країнах світу, у тому числі (листопад 2001 року) і в Росії. У Бразилії відділення АТТАК з'явилося одним з перших. Однак його засновники, очевидно, не надто зацікавлені в повному ототожненні свого руху з ВСФ. По-перше, автономія від ВСФ, де позиції АТТАК і без того є провідними, дозволить йому зовні зберігати статус Форуму як самостійної громадсько-політичної організації. По-друге, на випадок будь-яких серйозних ускладнень у розвитку ВСФ як міжнародного громадського руху організація АТТАК планується на роль його політичного дублера.

Серед учасників і організаторів ВСФ ні 2001, ні 2002 року практично не було організацій ліворадикального штибу, хоча саме вони донедавна складали й усе ще продовжують складати найдіяльнішу частину антиглобалістських рухів у Західній Європі й США. Саме з діями лівих радикалів пов'язуються такі акції антиглобалістів, як знаменита „битва за Сіетл” 1999 року, події в Генуї влітку 2001 року під час зустрічі „Великої вісімки”, чи, наприклад, виступ під час саміту керівників держав Євросоюзу в Барселоні в березні 2002 року. Рухи ж помірною характеру, на зразок АТТАК та інших організацій, що брали участь у ВСФ, були далеко не найактивнішими організаторами й учасниками більшості маніфестацій і акцій протесту. До 2001 року вони практично не згадувалися не тільки в повідомленнях інформагенцій та видань антиглобалістського спрямування, але й у публікаціях більшості офіційних ЗМІ [11, с. 12].

За ігнорування багатьох антиглобалістських рухів і опортуністичну

позицію ВСФ критикували як антиглобалістські організації, що не брали в ньому участі, так і ліворадикальні групи, котрі 2002 року прибули до молодіжного табору в Порту Алегрі, але не були допущені на ключові заходи Форуму.

В ухваленому в день закриття ВСФ 2002 року „Зверненні до громадських рухів” говориться: „Неоліберальна економічна модель позбавляє людей прав, гідних умов життя і засобів існування... Усе це відбувається на тлі глобального економічного спаду... Спад, що спостерігається, викриває неправду неоліберальних обіцянок зростання і процвітання... Неоліберальна політика викликає жахливі злидні й незахищеність”. Але при цьому, за винятком вимог запровадження „податку Тобіна” і закликів розвивати самоврядування на місцях, не пропонувалося жодних практичних заходів та засобів боротьби проти нинішньої спрямованості глобалізації [12, с. 78].

Та, попри все, ВСФ і АТТАК прагнуть здаватися радикальнішими, ніж вони є насправді. Це, скоріш за все, пояснюється намаганнями залучити до себе молодь, що складає основу більшості антиглобалістських рухів, та громадські організації країн, що розвиваються, які в ідейно-політичному відношенні, як правило, відзначаються зовні більш вираженим радикалізмом [8, с. 404].

В цілому „Звернення до громадських рухів”, як і інші документи ВСФ, за своїм ідейним змістом надзвичайно близькі політичним заявам і деклараціям, прийнятим за останні роки Генеральною Асамблеєю, комітетами і комісіями ООН, Рухом неприєднання, Соцінтерном. У них говориться про проблеми соціальної нерівності, бідності, голоду, порушень прав людини, протиріч „Північ – Південь”, боротьби за мир, расової і релігійної терпимості. Значна увага в матеріалах Форуму приділяється питанням стійкого розвитку, захисту довкілля. У документах ВСФ і АТТАК часто згадується поняття „політична конвергенція”, характерне колись для Соцінтерну. Організатори й учасники ВСФ виступають за гуманізацію, соціальну зорієнтованість процесів глобалізації, за справедливий перерозподіл ресурсів між розвиненими й відсталіми країнами. Проте як АТТАК, так і ВСФ, на відміну від лівішої частини антиглобалістських рухів, не виступають проти капіталістичної глобалізації в принципі, не закликають до зміни її формаційно-фундаментальних основ і сформованого на їх базисі політичного світоустрою. Вони лише не згодні з найодіознішою неоліберальною версією глобалізації та методами, обраними провідними суб'єктами світової політики, вимагаючи їх коректування і пом'якшення [9, с. 28].

Історія створення ВСФ, політичні орієнтири організаторів Форуму та його учасників, а також зміст ухвалених документів дозволяють охарактеризувати його ідейно-політичну спрямованість як соціал-реформістську, помірковано соціал-демократичну. Тут, мабуть, найбільш

**Антиглобалістський рух –
початок формування світової контркультури?**

Ірина Алексеєнко

адекватним буде запропоноване М. Косолаповим поняття „соціал-глобалізм”.

Об’єктивно одна з найбільш життєздатних форм ідейно-політичного феномена антиглобалізму, носіями якої раніше були досить розрізнені групи і рухи, одержує організованого носія цих ідей, що їх об’єднує та інтегрує. Його виникнення не може не мати зворотного впливу як на цю форму ідейно-політичного феномена антиглобалізму, так і на всі інші його форми. Носії інших антиглобалістських ідейно-політичних систем змушені будуть окреслити своє ставлення до такого великого і, можливо, в недалекому майбутньому дуже впливового суспільно-політичного утворення, як ВСФ. У випадку розвитку руху ВСФ у більш виражений і організований суб’єкт міжнародної політики, „соціал-глобалізм”, ставши системоутворюючою для ВСФ ідейно-політичною доктриною, внаслідок об’єктивної необхідності сам набуватиме складніших і внутрішньо менш суперечливих форм. Може йтися про можливість створення цілісної соціал-глобалістської ідеології, носіями якої можуть стати громадські рухи, що беруть участь у ВСФ.

У появі такого інституту, як ВСФ, не можуть не бути зацікавленими сегменти національних, а, можливо, й транснаціональних політичних еліт, груп інтересів, яких з тих чи інших причин не влаштовують процеси економічної і політичної глобалізації в тому вигляді, в якому вони нині розвиваються. Адже в умовах глобалізації все більше обмежуються можливості національних держав як суб’єктів міжнародних економічних і політичних відносин, і, відповідно, знижується значимість їх політичних еліт.

В міжнародно-політичній ситуації кінця 1990-х років, яка ще більш ускладнилася після 11 вересня 2001 року, економічні і політичні еліти країн Західної Європи і навіть США виявили незадоволення спрямованістю й розвитком як економічної, так і політичної глобалізації, хоча вони не завжди мали можливість відкрито виступити проти них. Але ці еліти можуть досить ефективно використовувати для актуалізації своєї позиції виступи громадських організацій і рухів, які активно висвітлюються в ЗМІ і стають предметом серйозних суспільно-політичних дискусій. Чим більшу увагу привернуть до себе такі виступи, чим у більш експресивних і масових формах відбуватимуться дискусії, тим значнішими будуть підстави зацікавлених еліт використовувати їх для тиску на найвпливовіших суб’єктів глобалізації задля можливого коректування неоліберальної моделі її розвитку – в їх стратегічних інтересах.

Галасливі масові виступи радикалів нині вже малоефективні – опоненти до них звикли. Ці акції можуть викликати лише черговий політичний скандал і ненадовго збурити суспільну свідомість.

Інша справа – ВСФ, цілком респектабельна й поміркована, як за

формою дій, так і за ідейно-політичним змістом, структура. Використовуючи такі інститути, як ВСФ для апеляцій, ніби „громадянське суспільство” не влаштовує глобалізація в тому вигляді, в якому вона нав’язується усьому світові її суб’єктами – транснаціональними корпораціями та підконтрольними їм міжнародними організаціями, де перша роль належить США, вони можуть і вже здійснюють певний тиск на форми і методи діяльності цих суб’єктів [3, с. 97].

Створення ВСФ як постійно діючої організації навряд чи розбігається з інтересами значної і впливовішої частини сил неоліберального глобалістського табору. Поява більш організованої форми антиглобалістського руху значно полегшить можливість моніторингу і прогнозування поведінки раніш розрізнених груп, об’єднаних тепер в єдину структуру. При наявності відповідних засобів і налагодженої внутрішньої будови подібна структура може бути не тільки передбачуваною, але й керованою.

ВСФ дуже підходить на цю роль. Те, що при подальшому розвитку ВСФ лідируючі позиції в антиглобалістському русі може посісти його помірна частина („соціал-глобалізм”), також не суперечитиме інтересам сил неоліберальної глобалістської спрямованості. Якби на місці ВСФ виникла структура більш радикального чи навіть екстремістського штибу, глобалістам довелося б мати справу не з прогнозованим, готовим до діалогу і компромісів опонентом, а з непередбачуваним і значно небезпечнішим суперником.

При іншому варіанті подій – якби, наприклад, нішу ВСФ захопили ліві радикали (а цей сценарій донедавна був цілком реальним), конфронтація між неоліберальними глобалістськими і ліворадикальними антиглобалістськими силами могла б набути форм украй жорсткого протистояння. Можливо, саме цим і пояснюється те, що ВСФ вже визнали неоліберальні глобалісти (наприклад, ВЕФ, впливові ЗМІ, підконтрольні великим ТНК) в якості цілком потужного і навіть легітимного громадсько-політичного утворення.

Діяльність ВСФ і АТТАК, трансформація їх у міжнародні політичні організації стала якісно новим етапом політико-ідеологічних процесів усередині антиглобалістського руху. Квінтесенцією їх є ідейно-політична боротьба, яку найбільш помірковане соціал-глобалістське крило поводить проти радикальних суперників у надрах руху. Мета цієї боротьби – політичне домінування у всьому русі, витіснення з цієї політичної ніші безпосередніх сусідів, а, отже, й підвищення впливу на суспільну свідомість тієї поміркованої й пом’якшеної версії ідеології антиглобалізму, носіями якої є АТТАК, ВСФ та організації, що до нього входять.

Історія знає чимало прикладів ідеологічного протистояння між близькими, але не тотожними за своїм ідейно-політичним характером угрупованнями усередині однієї політичної спільноти. Та майже завжди

таке внутрішнє суперництво не сприяло досягненню спільної мети.

Література:

1. **Бек У.** Общество риска: На пути к другому модерну. М., 2000. - С. 87.
2. **Beck U.** Was ist Globalisierung? Frankfurt a. M., 1998. - P. 15.
3. **Бодрийяр Ж.** В тени молчаливого большинства, или Конец социального. Екатеринбург, 2000. - С. 97.
4. **Brubaker R.** The Limits of Rationality. London: Allen and Unwin, 1984. - P. 101.
5. **Bartelson J.** Three Concepts of Globalization // International Sociology. 2000, N2. - P. 56.
6. Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity. Ed. by M. Featherstone. London, 1990. - P. 45.
7. **Гофман А. Б.** От „малого” общества к „большому”: классические теории социального роста и их современное значение // Новое и старое в теоретической социологии. Москва: Ин-т социологии РАН, 1999. - С. 71.
8. **Девятко И. Ф.** Понятие мир-системы и мир-системный анализ современности // История теоретической социологии. Т. 4. СПб: Изд-во Русского христианского гуманитарного института, 2000. - С. 404.
9. **Иванов Д. В.** Виртуализация общества // Социология и социальная антропология. Под ред. В. Д. Виноградова и В. В. Козловского. СПб., 2000. - С. 28.
10. **Романова З. И.** В лабиринте глобализации // Свободная мысль - XXI. - 2002. - N6 (1520). - С. 69.
11. **Sassen S.** Territory and Territoriality in the Global Economy // International Sociology. 2000, N2. - P. 12.
12. **Therborn G.** Introduction: From the Universal to the Global // International Sociology. 2000, N2. - P. 78.